

Teologie osvobození v době politických a církevních proměn*

Tim Noble

Receptce teologie osvobození v českém teologickém prostředí byla spíše skromná. Překladů prací teologů osvobození je málo.¹ Klasické texty, jako například *Teologie osvobození* peruánského teologa Gustavo Gutiérreza² nebo nejvlivnější úvod do tohoto tématu od Leonarda Boffa a Clodovise Boffa,³ nejsou v češtině dostupné vůbec. Nedávná monografie Petra Jandejska⁴ se jako první v češtině podrobněji věnuje tématům teologie osvobození.⁵ V naší části Evropy zůstává hlavní zvěst teologie osvobození, včetně toho, jak ji prezentuje papež František, pro některé církevní představitele či teology přinejménším irelevantní.⁶ Ale zároveň

---

* Tento článek je součástí výzkumného projektu „Latinskoamerická teologie osvobození: Výhledy a výzvy“ (GAČR 18-01543S), financovaného Grantovou agenturou České republiky. Z angličtiny přeložil Miroslav Velebil, korigovala Ivana Noble.

¹ Jediné celé dílo jednoho z klasických teologů osvobození, které jsem našel v češtině, je kniha Leonarda Boffa, *Orel a kuře: o integraci a dynamické rovnováze protikladů v nás*, Praha: Portál, 2000. Krátce před pádem komunismu byla publikována zkrácená verze knihy brazilského dominikána Frei Bettoa, založená na jeho rozhovorech s Fidelem Castrem na Kubě. Srov. Frei BETTO, *Na straně chudých: Ježíšova spiritualita; Život v Ježíši; Fidel a náboženství; Víra, politika, ideologie*, Praha: Výbor církevních a náboženských činitelů v ČSSR, 1989.

² Gustavo GUTIÉRREZ, *A Theology of Liberation: History, Politics, and Salvation*, přel. Sr. Caridad Inda John Eagleson, Maryknoll, NY: Orbis, 1988 (1973). V originále *Teología de la liberación. Perspectivas*, Lima: CEP, 1971.

³ Leonardo BOFF – CLODOVIS BOFF, *Introducing Liberation Theology*, přel. Paul Burns, Tunbridge Wells: Burns and Oates, 1987. V originálu publikováno jako *Como fazer Teologia da Libertação*, Petrópolis: Vozes, 1986. Exemplář 8. vydání portugalského originálu z roku 2001 vlastní Národní knihovna České republiky.

⁴ Petr JANDEJSKÝ, *Christologie z pomezí: Jacques Dupuis, Roger Haight a Jon Sobrino*, Praha: Karolinum, 2019.

⁵ Srov. též *Mezinárodní symposium o teologii osvobození: (sborník příspěvků)*, ed. Michal Cáb – Roman Míčka – Marek Pelech, České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2007. Tato kniha obsahuje několik příspěvků od českých autorů. K tématu teologie osvobození též publikovali několik českých článků Jindřich Halama, profesor Josef Smolík a profesor Jakub Trojan.

⁶ Názorným příkladem je interview, které poskytl kardinál Dominik Duka *Lidovým novínám* z 9. května 2016, kde odmítá postoj papeže Františka k migrantům slovy: „Papež

je vidět narůstající zájmem o tato témata u studentů, o čemž svědčí řada obhájených prací na různých fakultách.⁷ Protože však teologie osvobození není v českém prostředí tak známá, začnu krátkým úvodem do této teologie.

Teologie osvobození se rozvinula v šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století jako součást „zkoumání znamení doby“ (srov. GS 4). Latinskoameričtí biskupové a teologové v této době hledali způsob, jak vydávat svědectví o Bohu uprostřed chudoby, hladu, utrpení a útlaku. Gustavo Gutiérrez, který jako první přišel s názvem „teologie osvobození“, vysvětlil, že jejich hlavní otázka je odlišná od evropské otázky, jak dělat teologii po Osvětimi. Pro ně to je a musí být: „jak dělat teologii v Ayacuchě, jak mluvit o Bohu života, když tolik lidí je vražděno na ‚poli mrtvých‘ (to je význam ‚Ayacucho‘ v kečuánštině)“.⁸ Hlavní metodou teologie osvobození se stal pastorační cyklus: „vidět–soudit–jednat“. První krok spočívá v analýze dané situace pomocí sociálních věd, aby bylo možné pochopit, co je hlavní problém a proč? Druhým krokem je čtení Bible a církevní tradice a zejména pak této nahlídnuté skutečnosti

---

František navíc pochází z Latinské Ameriky, kde jsou nůžky mezi chudými a bohatými široce otevřené, což je důsledek indiánských kultur. To převzala i společnost přistěhovačů. Františkova citlivost na sociální problematiku je jiná, než je naše v Evropě. On do jisté míry plní jednu roli – jestliže jsem řekl, že bipolární velmoci zapomněly na svět chudoby, papež bije na poplach. Jeho přístup k lidem není přístupem univerzitního profesora, není to ani přístup, který měl papež Wojtyła. I on dovedl oslovit davy, ale mluvil v úplně jiné situaci. A především byl Evropan, věděl, co jsou dějiny nacismu a komunismu a jak těžká byla cesta k opravdové svobodě. Věděl, že svoboda je nedělitelná. Kdybychom vzali slovník nejčastějších výrazů těchto papežů, zjistíme obrovský rozdíl, ale musíme si ho také promítnout do konstelace společnosti.“ Rozhovor je dostupný na <http://www.dominikduka.cz/rozhovory-menu/rozhovor-pro-lidove-noviny/> [zveřejněno 9. 5. 2016, cit. 5. 7. 2020]. Ať už Dominik Duka neříká úplnou pravdu, nebo prostě neví nic o latinskoamerické kultuře a historii, v každém případě by udělal lépe, kdyby vůbec nic neřekl.

⁷ Srov. například bakalářskou práci předloženou k obhajobě na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2011: Martin KOLÍNSKÝ, *Teologie osvobození v politickém a náboženském kontextu 2. poloviny 20. století* a následující bakalářské práce, které byly předloženy k obhajobě na Evangelické teologické fakultě Karlovy univerzity (rok obhajoby je uveden v závorce): Vít HLÁSEK, *Etika osvobození v díle Enrique Dussela* (2014); Anna GABRIELOVÁ, *Pojem sociální hřích v textech teologie osvobození a dokumentech magisteria* (2016); Radka VALIŠKOVÁ, *Ohlédnutí za Svátým rokem milosrdenství prostřednictvím teologie Jona Sobrina* (2017); Hana HÁJKOVÁ, *Teologie osvobození a lidská práva: kritická rozprava* (2019).

⁸ Gustavo GUTIÉRREZ, *Hablar de Dios desde el sufrimiento del inocente*, Salamanca: Sigueme, 1986, s. 184–185.

ve světle Bible a církevní tradice. Zde se hledají odpovědi na otázku: Jaká je v této situaci Boží vůle? Posledním krokem metody je jednání, tedy odpovědi na další otázku: Co máme dělat, abychom proměnili realitu a aby lidé zažili osvobození tak, jak to Bůh chce.⁹

V následujícím textu se soustředím na současný stav teologie osvobození, budu zkoumat, jak se vyrovnává s nároky na jedné straně být teologičtější a na straně druhé nepřestat prostředkovat osvobození. Abych tak učinil, začnu u článku,¹⁰ který byl publikovaný v říjnu 2007 v předním brazilském teologickém časopise, který napsal Clodovis Boff, brazilský servitský kněz a jeden z nejdůležitějších autorů píšících o metodologii teologie osvobození. V této studii Clodovis Boff kritizoval nedostatky mnohých autorů, kteří se zabývají teologií osvobození profesionálně. Téměř rok probíhala vzrušená debata mezi Clodovisem Boffem na jedné straně a jeho bratrem Leonardem a dalšími teology osvobození na straně druhé. Významnou roli v této debatě hrály následující otázky Clodovise Boffa: Jak se mají teologové angažovat v zápase za politickou a ekonomickou změnu? Co má a musí teologie říci k situaci chudoby a vyloučení? V tomto článku načrtnu, jaké odpovědi na tyto otázky nová vlna teologie osvobození v posledních deseti letech přinesla, a to v kontextu, kdy negativní i pozitivní příčiny způsobily, že se znovu dostala do středu pozornosti. Nejdůležitější roli sehrály tyto příčiny: finanční krize v roce 2008, ohrožení demokracie v některých částech Latinské Ameriky a současná pandemie koronaviru. Všechny tři měly a mají vážné dopady na životní úroveň lidí v Latinské Americe. Z pozitivnějšího hlediska pak volba papeže Františka přinesla touhu po spravedlnosti, soucitu a osvobození do centra magisteria římskokatolické církve. Tento papež čerpal a čerpá v mnoha svých spisech z děl autorů jako Leonardo Boff, Gustavo Gutiérrez či Jon Sobrino, ať už přímo či implicitně. Takový je současný status teologie osvobození asi padesát let poté, co vznikla.¹¹

⁹ Srov. BOFF – BOFF, *Introducing Liberation Theology*, 22–42.

¹⁰ Clodovis BOFF, „Teologia da Libertação e volta ao fundamento,“ *Revista Eclesiástica Brasileira* 67, č. 268 (2007): 1001–1022.

¹¹ První užití termínu „teologie osvobození“ v Latinské Americe je obecně přičítáno Gustavo Gutiérrezovi. „Hacia una teología de la liberación,“ v řeči pronesené na setkání kněží a laiků v peruánském městě Chimbote 22. července 1968. Překlad do angličtiny: Gustavo GUTIÉRREZ, „Towards a Theology of Liberation,“ in *Liberation Theology: A Documentary History*, ed. Alfred Hennelly, Maryknoll, NY: Orbis, 1990, s. 62–76.

1. NÁVRAT K ZÁKLADU

Clodovis Boff je autorem, který se nejdetailněji věnoval zkoumání metodologie teologie osvobození.¹² Mnoho let učil teologii a pracoval v Křesťanských základních společenstvích v Riu de Janeiro a v severní části Brazílie.¹³ Proto byl považován za významného teologa osvobození. Z tohoto důvodu jeho kritický článek nemohl být snadno odmítnut. Reakce na tuto studii ovšem vedly ke Clodovisově postupnému odcizování se teologii osvobození.¹⁴ Navíc jej článek přiblížil k papeži Benediktovi XVI., se kterým měl v době, kdy byl ještě kardinálem Ratzingerem, konflikt.¹⁵ Co ale vedlo Clodovise k tomu, aby se stal tak „velkým kritikem teologie osvobození?“¹⁶

Na začátku svého článku z roku 2007 Clodovis Boff píše, že jeho „záměrem není diskvalifikovat teologii osvobození, ale spíše ji definovat jasnějším způsobem a znovu ji založit na pevných teologických zákla-

¹² Srov. Clodovis BOFF, *Teologia e Prática: Teologia do Político e suas Mediações*, Petrópolis: Vozes, 1978 (3. vyd. 1993). K bližšímu zkoumání Boffova přístupu srov. Tim NOBLE, *The Poor in Liberation Theology. Pathway to God or Ideological Construct?*, Abingdon: Routledge, 2014.

¹³ Srov. Clodovis BOFF, *Teologia Pé-No-Chão*, Petrópolis: Vozes, 1984.

¹⁴ V současné době Clodovis Boff pracuje na sérii knih o hledání smyslu. Dvě už byly publikovány. Srov. Clodovis BOFF, *O Livro do Sentido*. Sv. 1. *Crise e busca do sentido hoje (parte crítico-analítica)*, São Paulo: Paulus, 2014 a Clodovis BOFF, *O Livro do Sentido*. Sv. 2. *Qual é, afinal, o sentido da vida? (parte teórico-construtiva)*, São Paulo: Paulus, 2019. Třetí kniha, která se zaměřuje na tuto otázku z prakticko-výrokového hlediska, se připravuje.

¹⁵ Jednalo se o odsouzení „jistých forem teologie osvobození“ Kongregací pro nauku víry v době, kdy jí předsedal kardinál Josef Ratzinger. Srov. dokument *Libertatis Nuntius* (Instrukce o jistých aspektech teologie osvobození) z roku 1984. Bratři Boffové odpověděli na tento dokument následujícím článkem: Clodovis BOFF – Leonardo BOFF, „Cinco Observações de fundo à intervenção do Cardeal Ratzinger acerca da Teologia da Libertação de corte marxista,“ *Revista Eclesiástica Brasileira* 44, č. 173 (1984): 115–120. Na straně 116 tvrdí, že „teologové osvobození, ačkoliv souhlasí s teologickými pozicemi vyjádřenými prefektem Kongregace pro nauku víry, shledávají velmi těžkým poznat se v popisu teologie osvobození, které uvedl“ (kurziva v originálu).

¹⁶ Označení „velký kritik teologie osvobození“ se objevilo v rozhovoru s Clodovisem Boffem z roku 2014, kde mu byla položena otázka, proč se stal „jedním z velkých kritiků teologie osvobození?“ Clodovis Boff ve své odpovědi toto označení přijal. Srov. Natasha PIRTS, „Só é possível uma Teologia da Libertação sob a condição de começar e acabar no horizonte da fé. Entrevista com Frei Clodovis Boff,“ <http://www.ihu.unisinos.br/noticias/534115-frei-clodovis-boff-so-e-possivel-uma-teologia-da-libertacao-sob-a-condicao-de-comecar-e-acabar-no-horizonte-da-fe> [zveřejněno 11. 8. 2014, cit. 5. 6. 2020].

dech. Jen takto“, podle něj, „může uspět a mít budoucnost“.¹⁷ Clodovis Boff nepopírá ani její význam ani její výdobytky. Zabývá se tím, jak ji vrátit k hlubším teologickým základům, k tomu, co v jiném svém článku napsaném dříve nazval „arché teologie“.¹⁸ Touto *arché* je pro něj anselmovsky pojatá víra jako *fides quaerens intellectum*, víra hledající porozumění. Vírou má navíc na mysli zvláště *fides quae creditur*, víru, kterou věří a hlásá církev.¹⁹ Jedním ze zdrojů nepochopení mezi Clodovisem Boffem a ostatními teology osvobození byla právě povaha víry, která dává epistemologické základy teologii. Je teologie výkladem víry církve, nebo osobní víry těch lidí, kteří se v extrémních podmínkách Latinské Ameriky setkávají s Bohem? Pro Clodovise Boffa jasně a skoro samozřejmě platí to první, zatímco pro ty, kdo argumentují proti němu, často platí to druhé.

Clodovis Boff kritizoval podoby teologie osvobození, které v jeho době převažovaly, za to, že jim chyběly dostatečně bytelné teologické základy.²⁰ Tvrdil, že třebaže by v principu teologové osvobození rádi viděli „víru“ či ještě více raději Boha jako základ pro svou teologii, v praxi rychle přecházejí k chudým jako ke svému výchozímu bodu.²¹ Podle něj pak prakticky diskurs osvobození neodolal pokušení změnit střed a primární téma teologie – místo víry v Boha do středu položit chudé.

Jedno z klíčových rozlišení, které Clodovis Boff ve svém článku nabízí, se týká statusu teologie osvobození. Již Gustavo Gutiérrez argumentoval, že teologie je sekundární aktivita,²² a že pro teologii osvobození toto platí obzvlášť, protože je bytostně vztažená k praxi.²³ Podle Clodovise Boffa sekundární teologie ale předpokládá „primární teologii“,²⁴ což

¹⁷ BOFF, „Teologia da Libertação e volta ao fundamento,“ s. 1001.

¹⁸ Clodovis BOFF, „Retorno à arché da teologia,“ in *Sarça Ardente: Teologia na América Latina – Prospectivas*, ed. Luis Carlos Susin, São Paulo: SOTER/Paulinas, 2000, s. 145–187.

¹⁹ Srov. tamtéž, s. 148–149.

²⁰ Srov. BOFF, „Teologia da Libertação e volta ao fundamento,“ s. 1002.

²¹ Srov. tamtéž, s. 1005–1006. Boff rozlišuje mezi dvěma významy výrazu „výchozí bod“. Je to pro něj jednak začátek – a v tomto případě si myslí, že je legitimní mluvit o chudých coby výchozím bodě; pak je to ale také princip – a v takovém případě to legitimní není.

²² Záměrně zde užívám minulý čas, protože tím chci říci, že Boffův článek donutil teology osvobození přehodnotit jejich priority a hledat cestu, jak učinit jejich práci „teologičtější“.

²³ Srov. GUTIÉRREZ, *A Theology of Liberation*, s. 9: „Teologie následuje: je to druhý krok.“

²⁴ BOFF, „Teologia da Libertação e volta ao fundamento,“ s. 1006.

je zřetelné již v jeho první práci věnované metodě teologie osvobození.²⁵ Touto primární teologií je reflexe víry. Chudí mohou přijít jako teologické téma až ve druhém plánu. Na druhou stranu, důvod pro prvenství chudých je zcela zřetelný – setkání se strašlivou realitou chudoby v Latinské Americe. Toto prvenství ale představuje jak sílu, tak slabost teologie osvobození, protože, podle Clodovise Boffa, je téměř nemožné přejít z imanentního k transcendentnímu: „Pouze Transcendentní dokáže vykoupit imanentní.“²⁶

Tento důraz na imanentní byl, podle Clodovise Boffa, způsoben nadšeným přijetím moderní kritiky opačného důrazu v předchozí katolické teologii, předimenzováním božské skutečnosti na úkor lidské skutečnosti.²⁷ Teologie osvobození usilovala překonat chybějící důraz na stvoření, na problémy člověka a světa tím, že přijala svět chudých jako na výchozí bod pro teologickou reflexi, že zdůraznila, že je tento svět pro teologii nezastupitelně důležitý. Podle Clodovise Boffa to ale znamenalo, že se kyvadlo vychýlilo příliš na druhou stranu.

Via media se, podle Clodovise Boffa, otevírá v dokumentu z 5. generální konference Rady latinskoamerických biskupů (CELAM), která se konala v brazilské obci Aparecida v roce 2007, tedy v době kdy psal svou kritickou studii. Receptce tohoto dokumentu je fascinující a zaslouží si alespoň krátký exkurz. Předsedou redakční komise byl arcibiskup Buenos Aires, kardinál Jorge Mario Bergoglio. V době plánování konference i po vydání dokumentu přicházela ze strany teologů osvobození kritika za to, že zde chybí jejich oblíbená metodologie: vidět – soudit – jednat.²⁸ Ale od doby, kdy byl kardinál Bergoglio zvolen papežem Františkem a čerpal z částí dokumentu z Aparecidy ve svých encyklikách a dalších dokumentech,²⁹ se na straně teologů osvobození začaly objevovat pozitivnější komentáře. Myslím, že je to díky skutečnosti, že se do jejich po-

²⁵ Srov. BOFF, *Teologia e Prática*, s. 31–33.

²⁶ BOFF, „Teologia da Libertação e volta ao fundamento,“ s. 1008.

²⁷ Srov. tamtéž, s. 1009–1011.

²⁸ Srov. například João Batista LIBANIO, *Conferências Gerais do Episcopado Latino-Americano do Rio de Janeiro a Aparecida*, São Paulo: Paulinas, 2007. Libanio se zabývá konferencí v Aparecidě na s. 41–125, s její závěrečnou bilancí na s. 127–137.

²⁹ K tomu srov. více TIM NOBLE, „Freedom and Holiness. Contributions from Jon Sobrino and Pope Francis,“ *Communio Viatorum* 61, č. 1 (2019): 77–87.

vědomí více dostala argentinská „teologie lidí“ (*teología del pueblo*), která považuje za svůj výchozí bod nikoliv sociální analýzu, ale kulturu.³⁰

Clodovis Boff se ve svém článku odkazuje k tomu bodu z dokumentu z Aparecidy, který metodologicky tvrdí, že „od Krista se nutně přechází k chudým, nikoliv však nutně od chudých ke Kristu“.³¹ Podle něj zde obsažená kritika teologie osvobození spočívá v tom, že se domnívala, že z výchozího zájmu o chudé existuje nevyhnutelný pokrok k hlubší víře v Krista. Clodovis Boff tvrdí, že tomu tak není. V praxi ti nejlepší teologové osvobození skutečně začínají s Kristem jako s jakýmsi nepsaným základem, a teprve pak se v hermeneutickém kruhu pohybují směrem k chudým a potom zase zpět ke Kristu. Ale pokud tento nepsaný základ není vyjádřen explicitně, lze jej zapomenout a nastává problém, na který Clodovis Boff upozorňuje.

V souhrnu se dá říci, že Clodovis Boff se snaží ukázat, proč teologie osvobození ztratila základní rys jakékoliv křesťanské teologie, jímž je ústřední postavení víry v Krista, což ovlivnilo její epistemologické základy. Víra, podle něj, může hledat a nacházet porozumění pouze v tom případě, stojí-li v teologii na prvním místě. Kladením příliš velkého důrazu na roli chudých teologie osvobození ztratila svou schopnost být teologií a prakticky se stala odvětvím sociální či politické teorie. Zároveň je ale třeba říci, že tento Clodovisův článek nepatří k jeho nejlepším pracím, a proto jej lze snadno kritizovat. Příklady, které dává, jsou v nejlepším případě tendenční interpretace, a není jasné, zda podrobuje kritice teologii osvobození, nebo druh církevní praxe a života, který je s ní spojován. Jeho řeč je útočná a chybí v ní dostatek křesťanské lásky. Nicméně tato studie klade zásadní otázky: Co je „teologií“ teologie osvobození? Jakým způsobem přistupuje člověk k sociálním a politickým záležitostem, aby mohl dát slovo obsahu víry? Dovolte mi, abych na tyto otázky nyní odpověděl za pomoci zkoumání některých prvních odpovědí na Boffův článek, jelikož právě ony ukazují, v čem je spor.³²

---

³⁰ Záměrně překládám *teología del pueblo* jako „teologie lidí“ a ne „teologie lidu“, abych se vyhnul konotaci s levicovou propagandou. Jde totiž o konkrétní lidi, s jejich tvářemi, životními příběhy, vztahy, problémy, radostmi, s jejich kulturou, tradicemi, zvyky, nikoliv o ideologický konstrukt. K „teologii lidí“ ve vztahu k papeži Františkovi srov. Juan Luis SCANNONE, *La teología del pueblo. Raíces teológicas del papa Francisco*, Maliaño: Sal Terrae, 2018³.

³¹ BOFF, „Teologia da Libertação e volta ao fundamento,“ s. 1012.

³² K odpovědi na tuto debatu srov. monografii Paul WESS, *Gott, Christus und der Armen. Eine Rückbesinnung auf den biblischen Glauben als Beitrag zur Lösung des Konflikts in der*

2. PRVNÍ ODPOVĚDI

Boffova kritika vyvolala bohatou diskusi. Zde se soustředím na tři příspěvky do této diskuse a pak na odpověď, kterou Clodovis Boff³³ publikoval.³⁴ Nemám zde prostor na to, abych každý z textů zkoumal podrobně, ale důležité je stručně uvést protiargumenty. Ty jsou převážně metodologické a se svým vlastním hermeneutičtější přístupem konfrontují způsob, jakým Clodovis chápe teologii, která je zakořeněná v dlouhé tradici sahající k Tomáši Akvinskému.

Luis Carlos Susin a Érico João Hammes tvrdí, že to, co je v sázce, je „způsob, jakým víra vyjadřuje svou racionalitu v kontextu strukturální chudoby a nespravedlnosti přítomné ve větší části dnešního světa“.³⁵ Francisco Aquino, mladší brazilský teolog osvobození, se rovněž zabývá otázkou metody, zkoumá, jak se Clodovisova metoda vyvíjela v čase ve třech fázích, jak začínala s teologií osvobození jako tématem, přecházela k teologii osvobození jako horizontu či perspektivě teologie a končí s teologií osvobození jako příhodným okamžikem teologie.³⁶ Konečně Clodovisův bratr Leonardo pojmenovává svůj článek „Za chudé proti hranicím metody“.³⁷ Všechny tyto skutečnosti ukazují, že v popředí stojí metodologické problémy, protože Clodovisova kritika se netýká obsahu teologie osvobození, tedy její analýzy politických témat, ale toho, jak a z jakého pohledu k těmto tématům přistupuje.

Befreiungstheologie, Münster: Institut für Theologie und Politik, 2009, <https://www.it-pol.de/wp-content/uploads/2014/11/GOTTChristusunddieArmen.pdf> [zveřejněno 14. 4. 2011, cit. 7. 6. 2020]. Weiß nabízí detailní zkoumání hlavních článků a christologické debaty, které považuje pro tuto debatu za základní. Ačkoliv souhlasím s jeho analýzou, zde se zaměřuji více na předchozí otázku, co je teologie, protože si myslím, že to leží v srdci toho, co Clodovis říká.

³³ Jednou z odpovědí je článek Clodovisova bratra Leonarda. V následujícím textu budu odkazovat na tyto autory jejich křestními jmény – Clodovis a Leonardo, což je také běžnější brazilský způsob.

³⁴ Srov. Clodovis BOFF, „Volta ao Fundamento: Réplica,“ *Revista Eclesiástica Brasileira* 68, č. 272 (2008): 892–927.

³⁵ Luíz Carlos SUSIN – Érico João HAMMES, „A Teologia da Libertação e a Questão de Seus Fundamentos: Em Debate,“ *Revista Eclesiástica Brasileira* 68, č. 270 (2008): 277–299, zde s. 280.

³⁶ FRANCISCO DE AQUINO JÚNIOR, „Clodovis Boff e o método da Teologia da Libertação: uma aproximação crítica,“ *Revista Eclesiástica Brasileira* 68, č. 271 (2008): 597–613, zde s. 598–599.

³⁷ Leonardo BOFF, „Pelos pobres contra a estreiteza do método,“ *Revista Eclesiástica Brasileira* 68, č. 271 (2008): 701–710.

Metoda by měla být vodítkem, cestou, kterou jdeme k cíli. Metoda je určena cílem. Takto o metodě pojednává Clodovis Boff i ve svých dalších dílech. Ale Clodovisova metoda je pro Leonarda příliš lineární. Jeden krok vyplývá z jiného v tom, co Leonardo odmítá jako „aristotelský“ či „althusserovský režim“.³⁸ Takto metoda ztrácí pružnost. Heuristická otázka, co více stojí v srdci křesťanské teologie, pak může být špatně postavená, tvrdí kritici Clodovisova článku. Podle Leonarda se zde objevuje jiná otázka, totiž zda má být teologie více christocentrická nebo trinitární? Leonardo obviňuje svého bratra z christomonismu,³⁹ a Susin a Hammes ukazují, že Clodovisova neúčast v hermeneutickém kruhu má vážné důsledky pro to, jak chápe Kristovu roli. V lineární metodě možná platí, že můžeme jít od Krista k chudým, ale nikoli od chudých ke Kristu. Ale v hermeneutickém kruhu je možné hájit tu možnost, že setkání s chudými a zabývání se jejich skutečností, přinejmenším implicitně povede k setkání s Kristem.

Trinitární přístup je, podle Clodovisových kritiků, metodologicky otevřenější. Dává více prostoru pro Ducha svatého, který vane, kam chce. Představuje tak nutnou otevřenost jakéhokoli modelu. To samé platí o víře, jak tvrdí Aquino Junior ve své odpovědi Clodovisovi. Vymezením víry v teologickém smyslu na *fides quae*, na obsah, se Clodovis samozřejmě zcela nemýlí, ale jak tvrdí Susin a Hammes, v církevní tradici zároveň najdeme dlouhou historii víry jako zkušenosti a lásky (to co Jon Sobrino označil za *intellectus amoris*). Vztít toto vážně znamená rozšířit chápání teologie tak, aby zkušenost a závazek vůči chudým nebyly něčím navíc přidaným, ale skutečným teologickým a božským okamžikem, setkáním s Bohem tak, jak si Bůh zvolil, že se nám zjeví. Clodovisova metoda to musí odmítnout, protože pro něho obsah víry nemůže začínat ničím jiným než skutečností transcendentního, Boha. A tak, podle nich, Clodovisova metoda nemůže dovolit Bohu, aby působil a zjevoval sebe samého imanentně.

Všichni zmínění autoři kritizují, že metoda začíná s vírou v Boha, ale víra zde je redukována na přijetí nauky, na souhlas s obsahem víry. Kdo souhlasí, je spasen, a proto je osvobozen. Výhoda této metody je, že zdů-

---

³⁸ Tamtéž, s. 709. Odkaz k Althusserovi míří ke Clodovisově knize o metodě v teologii osvobození, která se zabývá francouzským marxistou Luisem Althusserem a jeho teorií generalizací. Srov. též SUSIN – HAMMES, „A Teologia da Libertação e a Questão de Seus Fundamentos: Em Debate,“ s. 286.

³⁹ BOFF, „Pelos pobres contra a estreiteza do método,“ s. 708.

razňuje Boží roli ve spasení. Je to ale nebezpečná metoda, protože v ní chybí dynamika a, jak říká Leonardo, budí dojem, že se obejde bez Ducha svatého.⁴⁰ Naopak, to co u Clodovisových oponentů můžeme nazvat „perichoretickou cestou“ hermeneutické metody umožňuje vstoupit do hermeneutického kruhu kdekoliv. Nechtějí říct, že začátek není v Bohu, ale zároveň poznává, že nejsme Bůh a proto musíme začínat s lidskou zkušeností a skutečností. V jejich pojetí se konkrétní zápas o spravedlnost děje v moci Ducha svatého. Tam objevujeme, co to znamená, mluvit o spasení a osvobození Otcem skrze Krista. Spor mezi Clodovisem Boffem a jeho kritiky se, podle nich, týká otázky, zda a jak je teologie schopna zahrnout problematiku světa, nebo zda a proč ji vyloučí. Podle nich, je pro Clodovise teologie osvobození v nejlepším případě předposledním ne-li posledním krokem na teologické cestě. Clodovis tak ignoruje, že teologie je dynamická, že se člověk může setkat s Bohem na různých místech a že víra se rodí tam, kde se Bůh zjevuje člověku. Clodovis, podle nich, vidí metodu jako návod, zatímco Leonardo a další kritici vidí metodu jako trasování Božích stop.

Kritika Clodovisova článku je, podle mého názoru, ospravedlněná a ukazuje na slabosti jeho metodologie. Ale slabost v metodologii nemusí znamenat, že její autor nemá co říct. Dokonce i Susin a Hammes přiznávají, že praxe těch, kteří jsou inspirováni teologií osvobození, riskuje umístění chudých do srdce teologie, a spolu s tím ztrátu prostoru pro Boha.⁴¹ Jak je možné se tomu vyhnout? Explicitním rozpracováním teologických základů. To je v krátkosti odpověď na kritiku Clodovise Boffa. Ve zbytku článku se v kontextu společensko-politických změn v Latinské Americe a v souvislosti s nástupem papeže Františka budu zabývat právě touto odpovědí.

3. SPOLÉČENSKO-POLITICKÉ FAKTORY

Po zvolení Huga Chaveze ve Venezuele roku 1998 byly ustanoveny sociálně demokratické vlády v Argentíně, Bolívii, Brazílii, Chile, Ekvádo-

⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 708.

⁴¹ SUSIN – HAMMES, „A Teologia da Libertação e a Questão de Seus Fundamentos: Em Debate,“ s. 281.

ru, Nikaragui, Paraguayi, Peru a Uruguayi.⁴² Tento fenomén byl nazván „růžová vlna“ v latinskoamerické politice.⁴³ Celkové vzorce růstu z tohoto období jsou působivé,⁴⁴ ukazuje se v nich znatelné snížení velmi vysoké nerovnosti.⁴⁵ K tomu přispěly různé programy přerozdělování – některé z nich začaly již za předchozích vlád – a pomohly udržet tyto vlády u moci. Existovaly však nejméně dva katalyzátory, které vedly k jejich pádu. Prvním byly důsledky finanční krize z let 2008 a 2009. Pak následovaly ekonomické problémy v polovině minulého desetiletí. Tyto události znovu zaostřily pozornost na jeden z počátečních kritických impulzů ekonomické vize teologie osvobození, totiž na teorii závislosti. Teorie závislosti vznikla v Latinské Americe v šedesátých letech 20. století jako způsob, jak překonat stávající teorie rozvoje, která stála na modernizaci. Tvrdila, že pro „nedostatečně rozvinuté“ společnosti bude zapotřebí, aby se staly podobné vyspělejším západním společnostem, a že k tomu dojde modernizací průmyslové základny země a přijetím západních kulturních praktik a postojů (například demokracie). Tento model byl vysoce paternalistický a v zásadě argumentoval tím, že „nedostatečně rozvinuté“ země by měly vypadat „jako ty naše“ a že by jim moc pomohlo, kdyby na tomto procesu spolupracovaly.⁴⁶

⁴² Podobné vlády byly též zvoleny ve státech Střední Ameriky, v El Salvadoru, Hondurasu, Guatemale a též v Dominikánské republice. Liší se argumentace ohledně toho, jak levicově orientované tyto vlády byly. Zde záleží na tom, kdo jejich orientaci posuzuje a z jaké pozice. Ony samy sebe chápaly tak, že stojí uvnitř sociálně demokratického spektra.

⁴³ K tomu srov. Tom CHODOR, *Neoliberal Hegemony and the Pink Tide in Latin America: Breaking Up With TINA?*, New York: Palgrave Macmillan, 2015. TINA je akronymem pro „There Is No Alternative“, oblíbená fráze Margaret Thatcherové, bývalé premiérky konzervativní vlády ve Velké Británii. K analýze konce tohoto „růžového proudu“ srov. Fabricio PEREIRA DA SILVA, „O Fim da Onda Rosa e o Neogolpismo na América Latina,“ *Revista Sul-Americana de Ciência Política* 4 (2018): 165–178.

⁴⁴ Například hodnota HDP na obyvatele v Brazílii ukazovala nárůst (v amerických dolarech) z 3750 USD v roce 2000 na maximum 13246 USD v roce 2011. Údaj pro rok 2018 je 9001 USD. Srov. <https://www.macrotrends.net/countries/BRA/brazil/> [cit. 8. 6. 2020] a různé grafy. Srov. také Perry ANDERSON, *Brazil Apart 1964–2019*, London: Verso, 2019.

⁴⁵ Podle údajů Světové banky činil Giniho koeficient pro Brazílii 0,584 v roce 2001 a 0,519 v roce 2015. Údaje také ukazují, že toto číslo v posledních třech letech znovu vzrostlo a v roce 2019 dosáhlo 0,539. Srov. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.PO.GINI?locations=BR> [cit. 31. 3. 2020]. Brazílie zůstává mezi státy s nejvyššími Giniho koeficienty, přičemž vše nad 0,5 je považováno za vysoce nerovnoměrné.

⁴⁶ K tomu srov. úvodní kapitolu Gary GEREFFI, *The Pharmaceutical Industry and Dependency in the Third World*, Princeton: Princeton University Press, 2017 [originál: 1983], s. 3–49, k teorii modernizace zvláště s. 3–6. Teorie modernizace je v pozadí slavného

Teorie rozvoje a jazyk, jímž byla formulována, zjevně zahrnují mnoho problémů. Trčí z nich principy podřízenosti a podceňování, které se institucionalizovaly. Tato teorie se podobá Zenónovu paradoxu Achilla a želvy. Jakkoli rychle budou ekonomiky třetího světa fungovat, nikdy nedoženou želvy prvního světa, protože ty mají náskok. Jako odpověď na teorii rozvoje teoretikové Latinské Ameriky vyvinuli novou teorii, aby vysvětlili, proč se latinskoamerické společnosti nacházejí v permanentním stavu chudoby, a jak tento stav souvisí s prosperitou severní polokoule. První vlivnou prací na toto téma byla kniha *Závislost a rozvoj v Latinské Americe* dvou sociologů, Fernanda Henrique Cardosa⁴⁷ z Brazílie a Enzo Faletta⁴⁸ z Chile. Prvním hlavním zastáncem této teorie na Severu byl André Gunder Frank. Teorie závislosti tvrdí, že

... nedostatečný rozvoj, zaostalost a vztahy závislosti jsou především historickým produktem rozvoje a politické nadvlády globálního kapitalismu; nejsou zbytkem starých režimů produkce, jak tvrdí někteří teoretici, zvláště historici, napojení na komunistické strany.⁴⁹

Jinými slovy, nedostatečný rozvoj není problém způsobený neefektivností či neschopností na straně „rozvojových“ zemí, ale je to systémový problém, kdy centrum udržuje periferii v pozici závislosti.

První latinskoamerické snahy překonat závislost a z ní vyplývající chudobu předcházely vzniku teorie závislosti, ale problém chudoby nevyřešily, často jej dokonce zhoršily.⁵⁰ Teorie závislosti nabídla propa-

---

volebního hesla brazilského prezidenta Juscelina Kubitscheka (1902–1976). V prezidentské kampani v roce 1955 sliboval: „Padesát let pokroku za pět.“ Byl zvolen a prezidentem byl v letech 1956–1961, dohlížel na výstavbu nového hlavního města Brasilia. Jeho příjmení pochází od jeho matky, která měla český původ.

⁴⁷ Cardoso byl později ministrem financí a pak prezidentem Brazílie ve dvou funkčních obdobích v letech 1995–2002. V době zastávání prezidentského úřadu byla jeho politika centristická a neoliberální (ačkoliv byl zvolen za brazilskou Sociálně demokratickou stranu). Za jeho prezidenství došlo k mnoha zlepšením v sociální rovnosti. Pro silnou kritiku Cardosoova režimu srov. ANDERSON, *Brazil Apart*, s. 32–50.

⁴⁸ Fernando Henrique CARDOSO – Enzo FALETTA, *Dependencia y Desarrollo en América Latina*, Mexico: Siglo veintiuno, 1969. Novější vydání s doslovem (napsaném v roce 1976) bylo publikováno v roce 2015 u stejného vydavatele.

⁴⁹ Adrián Sotelo VALENCIA, „La Teoría Marxista de la Dependencia (TMD) en la actualidad,“ *Revista Derecho e Práxis* 9 (2018): 1677–1693, zde s. 1681.

⁵⁰ Například byl kladen důraz na nahrazení importu, a na to, aby si periferní země místo importu samy vyráběly věci pro sebe. K tomu srov. Alberto ARCE, „Dependency Theory and Underdevelopment,“ in *The International Encyclopedia of Anthropology*, ed. Hi-

covanější analýzu situace, a raní teologové osvobození se k ní přiklonili také proto, že jim umožnila chápat chudobu nikoliv jako přirozený stav věcí, ale jako něco vnuceného: Chudí jsou chudí, protože byli ochuzeni.⁵¹ Pomohla jim vnímat chudobu ne jako individuální problém, nýbrž jako systémový problém. Teorie závislosti ale měla také své meze. Mezi ně patřilo například to, že v ní nebyl dostatečný prostor pro rozvoj nebo změny, a tak fakticky petrifikovala nerovnosti.⁵² Přes tyto zjevné problémy, některé aspekty teorie závislosti pomáhají vysvětlit i nové ekonomicko-politické problémy, kterým čelí latinskoamerické země. Centrum čerpá suroviny z latinskoamerických zemí. Pokud tato surovina není nutná (jako během finanční krize v letech 2008 a 2009), zbývá velmi málo, co dodavatelé mohou udělat, aby zlepšili svou situaci. V tomto smyslu nadále zůstávají závislími na ostatních.

Tyto problémy je samozřejmě třeba promyšlet ve spojení s domácími nerovnostmi a nespravedlnostmi. Britský brazilský učenec Felipe Antunes de Oliveira tvrdí, že:

Mnohostranná současná latinskoamerická krize se lépe chápe jako výsledek nikdy nevyřešených hlubokých sociálních rozporů, které pramení z vykořisťování práce a následně nerovnoměrné výměny s centrálními kapitalistickými zeměmi. Zvláštní forma stratifikace tříd převažující v tomto regionu vylučuje výskyt silných autonomních modernizujících elit uvnitř národních buržoazií, které místo toho reprodukují třídy s „dominantní dominancí“. Tato sociální slepá ulička oslabuje možnost národního demokratického kompromisu tříd, který se odehrává v nepravdělných hospodářských výkonech a příliš represivních periferně-fašistických státech, které se znovu objeví jako hnědá vlna, kdykoliv je vnějšími ekonomickými šoky vyvolána krize hromadění.“⁵³

Takové čtení vysvětluje problémy teorie závislosti, ale i to, proč stále hraje roli a proč je důležitá pro teology, kteří se snaží pochopit důvo-

---

lary Callan, Chichester: Wiley Blackwell, 2018, <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea1610> [zveřejněno 5. 9. 2018, cit. 7. 6. 2020]. Text v pdf je stránkovan čísly 1–9, zde je odkaz na s. 5.

⁵¹ K tomu srov. Donal DORR, *Option for the Poor: A Hundred Years of Vatican Social Teaching*, Maryknoll, NY: Orbis, 1983, s. 239–244 a Gustavo GUTIÉRREZ, *The Power of the Poor in History: Selected Writings*, přel. Robert Barr, London: SCM, 1983, s. 137 (španělský originál: 1979).

⁵² K tomu srov. Felipe Antunes DE OLIVEIRA, „The rise of the Latin American far-right explained: dependency theory meets uneven and combined development,“ *Globalizations* 16 (2019): 1145–1164, zde s. 1146.

⁵³ Tamtéž.

dy nespravedlnosti a ochuzení. Socioekonomický faktor určitě není pro teology jediným, ale přesto jej metodologie teologie osvobození potřebuje pro důkladné čtení situace, v níž se chudí lidé nacházejí. Jedná se přece o silně inkarnační teologii, která trvá na tom, že Bůh jedná vždy ve zvláštních sociálně-historických kontextech, a proto je důležité těmto kontextům porozumět.

Zejména v Brazílii, jak poznamenává Oliviera ve výše uvedené citaci, tento kontext zahrnuje zvolení prezidenta Jaira Bolsonaro, který se těší podpoře krajně pravicové a obecně protidemokratické elity společnosti. Bolsonaro slouží, ne jako mluvčí, na to je příliš nekompetentní, ale spíše jako loutka a karikatura těchto elit. K jeho zvolení došlo na pozadí širokého odporu proti řadě korupčních skandálů spojených s vedením Strany pracujících, která se držela u moci v Brazílii od roku 2003.⁵⁴ I když některá obvinění byla čistě politická, není pochyb o tom, že se administrativě Strany pracujících nepodařilo vykořenit korupci, kterou se brazilská politika vyznačovala po mnoho dekad. Navíc, v letech 2015 a 2016 přišel poměrně vážný hospodářský pokles. Tyto problémy poskytl úrodnou půdu pro rozkvět Bolsonarovy populistické kampaně. Bolsonaro byl zvolen prezidentem ve volbách v říjnu 2018 a úřad začal zastávat na začátku roku 2019. Za zmínku stojí také to, že našel zvláštní podporu u brazilských evangelikálů,⁵⁵ kteří schvalovali jeho anti-homosexuální a protipotratový program.

Pro zastánce teologie osvobození, kteří mají tradičně blízký vztah ke Straně pracujících od jejího vzniku na začátku roku 1980, měla volba Bolsonaro elektrizující účinek. Bolsonaro zastává vše, co teologie osvobození odmítá. Podporuje státní násilí proti chudým, rasismus, ničení již poměrně omezené státní infrastruktury, nespravedlnost, korupci a policejní brutalitu, stejně jako ekonomické zájmy elity. Jak ukázaly reakce na Bolsonaroův postoj ke koronavirové krizi v Brazílii, v zemi je málo důvodů pro lhovost. Jeho neschopnost, způsob, jakým jeho děti využily pozice svého otce pro celou řadu přinejmenším podezřelých činností, jeho jasné pokusy o podvracení zákona a jeho naprostá absence lidskosti

---

⁵⁴ Srov. ANDERSON, *Brazil Apart*, s. 168–192.

⁵⁵ Podporovalo jej asi 70% evangelikálů, zatímco u katolíků bylo rozdělení přibližně 50–50. Protože je v Brazílii více katolíků než evangelikálů, v absolutních číslech měl Bolsonaro více hlasů od katolíků (30 milionů) než od evangelikálů (21,5 milionů). Srov. Eduardo GONÇALVES, „O MAIS FIEL DOS ELEITORES,“ *Veja*, 3. 5. 2019, <https://veja.abril.com.br/politica/o-mais-fiel-dos-eleitores/> [zveřejněno 3. 5. 2019, cit. 8. 6. 2020].

mají tendenci snižovat jeho podporu, i když za ním stále stojí značná menšina. Ale stejně jako vojenská vláda z let 1964–1985, kterou tak obdivuje, též jeho vláda vyvolává opozici a vzrůstající volání po spravedlnosti, které je v případě teologie osvobození založeno na jejím chápání Boha jako Boha spravedlnosti, který slyší křik chudých.

4. VLIV PAPEŽE FRANTIŠKA

Dalším faktorem, který revitalizoval teologii osvobození, bylo v březnu 2013 zvolení Jorgeho Mario Bergoglia SJ, arcibiskupa Buenos Aires, papežem Františkem. Před zvolením kardinála Bergoglia papežem na něho měli teologové osvobození smíšené pohledy. Byli dokonce i takoví, kteří jej považovali za nepřítel teologie osvobození. Ve sporu mezi argentinskými jezuitami ohledně úlohy jezuitského sociálního centra v Buenos Aires, které se zabývalo široce marxisticky inspirovanou sociální analýzou, byl považován za vedoucí postavu opozice vůči centru. Avšak samotným výběrem svého jména, Františka, světce chudých, Bergoglio dal jasně najevo, že s teologií osvobození zastává to, co oni také považují za ústřední bod, touhu, aby církev byla církví chudých a pro chudé.

Jedním z velmi jednoduchých, ale výmluvných způsobů, jak ilustrovat vliv papeže Františka, je podívat se na tři pan-kontinentální kongresy Amerindia, sdružení převážně katolických teologů, které usiluje o podporu praxe teologie osvobození v Latinské Americe a v Karibiku.⁵⁶ Třebaže toto sdružení působí již od roku 1978, jeho první pan-kontinentální kongres se konal až v roce 2012. Nesl název „Perspektivy pro teologii osvobození“. Z kongresu vyšel dvousvazkový sborník, který obsahuje přibližně 1300 stran a 91 příspěvků.⁵⁷ Jen pět z nich, čítající méně než 100 stran, se týká přímo církve. Je zbytečné říkat, že teologové osvobození v této době rezignovali na pozici institucionální katolické církve, které představoval papež Benedikt XVI., jenž teologii osvobození nikdy nerozuměl. Druhý pan-kontinentální teologický kongres Amerindia,⁵⁸ který

⁵⁶ Srov. jejich webovou stránku <http://www.amerindiaenlared.org/sobreamerindia/>.

⁵⁷ *La teología de la liberación en perspectiva*, Montevideo: Fundación Amerindia, 2012.

⁵⁸ Výstupy z této konference byly publikovány pod názvem *Iglesia que camina con Espíritu y desde los pobres*, ed. Óscar Elizalde Prada – Rosario Hermano – Deysi Moreno García, Montevideo: Fundación Amerindia, 2016. Další materiály srov. *Iglesia que camina con*

se konal v brazilském Belo Horizonte na konci října 2015, ukazuje velmi odlišný obrázek.

Téma tohoto kongresu i název jeho sborníku lze přeložit jako „Církev kráčí Duchem z perspektivy chudých“. Začíná se zde tedy otázkou týkající se církve: Co to znamená pro církev být církví v kontextu Latinské Ameriky? Tato otázka představuje rovněž výchozí bod pro řadu dalších myšlenek papeže Františka.⁵⁹ Najdeme zde vztah k jeho kořenům. A když jsou mezi teologií osvobození a argentinskou teologií lidí rozdíly,⁶⁰ pro obě strany považují za ústřední téma volbu pro chudé,⁶¹ a tato volba je realizována v církvi.

V římskokatolickém prostředí ekleziologie vždycky hrála důležitou roli, a tak se i zde, v teologii osvobození, vrací na své místo. Vždy přítomný silný ekleziologický prvek nebyl tolik vidět v psaní knih z oblasti ekleziologie,⁶² jako v církevním nastavení teologie, ať už jde o kritiku existujících církevních struktur nebo o význam, který je přikládán Základním

Espíritu y desde los pobres (sv. 2), ed. Óscar Elizalde Prada – Rosario Hermano – Deysi Moreno García, Montevideo: Fundación Amerindia, 2017.

⁵⁹ Ve své apoštolské exhortaci *Evangelii Gaudium* papež například píše: „Rozhodnutí pro chudé je pro církev teologickou kategorií předcházející kategorii kulturní, sociologickou, politickou či filosofickou.“ Překlad je dostupný na <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=19230> [zveřejněno 26. 11. 2013, cit. 9. 6. 2020]. Oficiálním jazykem tohoto dokumentu je italština, která čte: „Per la Chiesa l’opzione per i poveri è una categoria teologica prima che culturale, sociologica, politica o filosofica.“

⁶⁰ Na toto téma existuje několik prací. Kromě SCANNONE, *La teología del pueblo*, srov. též Emilce CUDÁ, *Para leer a Francisco. Teología, ética y política*, Buenos Aires: Manantial, 2016, zvláště s. 67–129 a Rafael LUCIANI, *Pope Francis and the Theology of the People*, Maryknoll, NY: Orbis, 2017. Scannone, jeden ze zakladatelů argentinské „teologií lidí“ (*teología del pueblo*) tvrdí, že tuto teologii je třeba chápat jako jeden z proudů teologie osvobození. Vztah mezi ní a dalšími teologiemi osvobození je ovšem sporný a je hodně diskutován. Hlavní rozdíl je v tom, že teologie lidí se zajímá o kulturu a náboženskou zkušenost lidí, zatímco tradiční teologie osvobození zdůrazňuje socio-ekonomickou realitu, často pomocí marxistické analýzy. Vliv teologie lidí je u papeže Františka vidět na jeho častých zmínkách o latinskoamerické kultuře, např. v post-synodální apoštolské exhortaci *Amazonia querida*. Ale za druhé papež přichází rovněž s jasnou a tvrdou kritikou současného ekonomického systému, která je ovlivněna klasickou teologií osvobození (srov. např. PAPEŽ FRANTIŠEK, *Laudato si’ – Buď pochválen*, Praha: Paulínky, 2015, čl. 17–52).

⁶¹ Srov. SCANNONE, *La teología del pueblo*, s. 216.

⁶² Srov. Víctor CODINA, *Para comprender la eclesiología desde América Latina*, Estella: Verbo Divino, 2008. Revidované vydání a novější shrnutí in Víctor CODINA, „Eclesiología,“ <http://theologicalatinoamericana.com/?p=1310> [cit. 10. 6. 2020].

církevním společenstvím.⁶³ Řada způsobů, jimiž papež František pozitivně představuje církev, čerpá z tohoto prostředí a z odmítnutí úzké interpretace zákona na úkor důrazu na milosrdenství.⁶⁴ Zároveň papež František kontinuálně zdůrazňuje, že církev se musí naučit být církví chudých.⁶⁵

Název kongresu a sborníku, jako by byl, snad podvědomou reakcí na debatu s Clodovisem Boffem. Rozhodnutí zaměřit se na roli Ducha svatého v církvi mělo i další důvody, jako například expanzi letničních a novoletničních církví v Latinské Americe. Větší pozornost věnovaná Duchu svatému v teologii osvobození⁶⁶ korigovala nedostatek, na který upozorňoval Leonardo Boff, když kritizoval tendenci ke christomonismu v pozici svého bratra Clodovise.⁶⁷ Tento druhý kongres se snažil iniciovat pneumatologii, která bude nejen církevní, ale ještě před tím nutně trinitární. Příspěvky ve sborníku kongresu se přinejmenším pokoušejí jít tuto cestou.

Třetí pan-kontinentální kongres sdružení Amerindia: „Křik chudých a Země na nás volají“. Padesát let od konference v Medellínu⁶⁸, se ko-

⁶³ Základní církevní společenství (*Comunidades Eclesiais de Base* v španělštině, *comunidades eclesiais de base* v portugalštině, nebo CEBs) jsou malé církevní skupiny, obvykle části farností, v nichž se lidé se setkají, aby mohli číst Bibli v kontextu vlastního života. Často zde slaví liturgii a zároveň se politicky angažují v městských čtvrtích, kde bydlí. V tomto prostředí je možné vidět, jak metoda vidět – soudit – jednat funguje v praxi. Většina teologů osvobození má kontakty s těmito společenstvími.

⁶⁴ Ačkoliv milosrdenství (španělsky *misericordia*) je očividně klíčovým biblickým tématem, je také velmi důležité v teologii osvobození, zvláště v díle Jona Sobrina. Srov. například Jon SOBRIÑO, *The Principle of Mercy: Taking the Crucified People from the Cross*, přel. José Pedrozo – Paul F. Knitter, Maryknoll, NY: Orbis, 1994 (Originál: 1992). Toto téma se však opakuje téměř v celém Sobrinově díle za posledních třicet let.

⁶⁵ K tomu srov. Clemens SEDMAK, *A Church of the Poor: Pope Francis and the Transformation of Orthodoxy*, Maryknoll, NY: Orbis, 2016.

⁶⁶ Pneumatologii se v teologii osvobození zabývají tyto publikace: José COMBLIN, *O Espírito Santo e a libertação: o Deus que liberta seu povo*, Petrópolis: Vozes, 1987 a posmrtně vydanou *O Espírito Santo e a Tradição de Jesus*, São Bernardo do Campo, SP: Nhanduti, 2012; Leonardo BOFF, *O Espírito Santo: Fogo interior, doador da vida e Pai dos pobres*, Petrópolis, RJ: Vozes, 2013; Víctor CODINA, „*Non extinguais o Espírito*“ (1Tš 5,19): *iniciação à pneumatologia*, São Paulo: Paulinas, 2012.

⁶⁷ Clodovis toto nařčení odmítá; srov. BOFF, „*Volta ao Fundamento: Réplica*“, s. 897. Podle mého názoru je kritika přinejmenším z části oprávněná. To potvrzuje již sama skutečnost, že na 36 stranách tohoto článku je Duch svatý zmiňován pouze třikrát. Na druhou stranu o Kristu mluví 181krát. Clodovis tvrdí, že jeho článek se týká metody a ne nauky, ale tím se tato disproporce plně nevysvětluje.

⁶⁸ Sborník z konference byl publikován pod názvem „*Los clamores de los pobres y de la tierra nos interpelan*“. *50 años de la Conferencia de Medellín*, ed. Oscar Elizalde Prada – Rosario Hermano – Deysi Moreno García, Montevideo: Fundación Amerindia, 2019,

nal ve velmi významném prostředí kampusu Středoamerické univerzity (UCA) v San Salvadoru, hlavním městě státu El Salvador. Je to místo mučedníků. Zde bylo v listopadu 1989 salvadorskou armádou zavražděno šest jezuitů, jejich hospodyně a její dcery.⁶⁹ San Salvador byl také diecézí arcibiskupa Oscara Romera, který byl kanonizován asi šest týdnů po konání kongresu.⁷⁰ Kongres s odstupem hodnotil přínos druhé generální konference Rady latinskoamerických biskupů, která se konala v Medellíně v Kolumbii v roce 1968. Tato konference zůstává jedním z nejradikálnějších pokusů inkulturovat dokumenty Druhého vatikánského koncilu, jaké kdy byly učiněny.⁷¹ Je to hlas latinskoamerické církve, která rozhodujícím způsobem přerušila svou vlastní minulost a postavila se na svém kontinentu na stranu chudých.

Tento třetí kongres sdružení Amerindia se z velké části věnoval buď historickým vzpomínkám na tuto konferenci, nebo úvahám o tom, do jaké míry církve v Latinské Americe splnila cíle, které si stanovila v Medellíně a na třetí generální konferenci konané v mexickém městě Puebla v roce 1979.⁷² Stále byla prezentována kritika církevních struktur, ale zazněly i nové výzvy vyvolané otázkami jako je sexuální zneužívání dětí duchovními a jeho zakrývání episkopátem. Další výzvou, v Medellíně však nezvažovanou, byla tentokrát otázka svěcení, a zejména, kdo může být vysvěcen, zda i ženy mohou být vysvěceny na kněze. Na závěr kongresu napsali delegáti papeži Františkovi dopis vyjadřující podporu. Mnozí jej delegáti podepsali osobně.⁷³ V dopisu stálo:

<https://www.amerindiaenlared.org/contenido/14979/los-clamores-de-los-pobres-y-de-la-tierra-nos-interpelan> [zveřejněno 27. 6. 2019, cit. 11. 6. 2020]. V *Laudato si'* 49 papež František mluví o „volání země i volání chudých“. V španělštině je „tanto el clamor de la tierra como el clamor de los pobres“.

⁶⁹ K vraždám došlo v noci z 16. na 17. listopad 1989, jen několik hodin před začátkem Sametové revoluce.

⁷⁰ Konference se konala od 30. srpna do 28. září 2018.

⁷¹ K tomu srov. Tim NOBLE, „50. let od konference v Medellínu – cesty latinskoamerické teologie osvobození,“ *Getsemany* 312 (únor 2019), <https://www.getsemany.cz/node/3604> [cit. 11. 6. 2020].

⁷² Ke konferencím Rady latinskoamerických biskupů (CELAM), srov. LIBANIO, *Conferências Gerais do Episcopado Latino-Americano*.

⁷³ Text dopisu PRADA et al., *Los clamores*, s. 333–334. Měl jsem tu čest zúčastnit se konference a podpora papeže Františka byla patrná také v rozhovorech a diskuzích mimo oficiální program.

V této chvíli tvrdých zkoušek bychom Vám rádi dali na vědomí, že jsme Vám blízcí a podporujeme Vás, protože známe Vaši věrnost Ježíšovu evangeliu. Chceme Vám říci, že Vaše volba pro chudou církev a pro chudé je i nadále podstatná pro naše hledání a naše nasazení.⁷⁴

ZÁVĚR

V tomto článku jsem zkoumal vývoj teologie osvobození za poslední desetiletí. Jako výchozí bod jsem si vybral kritický článek Clodovise Boffa, ve kterém tvrdí, že mnozí z těch, kdo se hlásí k tomuto hnutí, se vzdělili základům teologie a víře, zejména víře církve. Věnoval jsem se jak kritickým odpovědím na tento článek, tak hledání pevnějších teologických základů. Zároveň jsem ukázal, proč, když realita společnosti zůstává znepokojivě špatná, nestačí uchýlit se k lineární explicitní christocentrické teologii, jak ji zastával Clodovis Boff.

Na konci roku 2008 se zdálo, že teologie osvobození je na konci svých sil. Vatikán byl z velké části vůči ní hluboce antagonistický, navíc v řadě latinskoamerických zemích došlo k sociálnímu pokroku (i když v mnoha případech inspirovanému právě teologií osvobození), v jehož světle se teologie osvobození již zdála být nadbytečná. Jak jsem však ukázal, řada událostí jí přisoudila nový význam. Pandemie koronaviru posloužila jako indikátor reality a hrozeb globalizace. Ukázala, že nejen zboží, ale také nemoci, cestují po celém světě.⁷⁵ Vzájemná závislost národů na sobě znamená, že důsledky toho, co se děje na jednom místě, pocítujeme na jiném místě. Hospodářská a politická selhání v řadě latinskoamerických zemí také vedla ke zvýšené polarizaci uvnitř společností. Teologie osvobození tak stála opět na straně chudých a vyloučených a v opozici vůči oligarchiím, které tak či onak vládly většině Latinské Ameriky od koloniálních dob.⁷⁶

Jak jsme viděli, dalším faktorem, který nepochybně přispěl k renesanci teologie osvobození, bylo zvolení papeže Františka. Skutečnost, že

---

⁷⁴ Tamtéž, s. 333.

⁷⁵ K nerovnoměrným důsledkům přenosu nemocí srov. Jared DIAMOND, *Osudy lidských společností: Střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii*, Praha: Columbus, 2000 (originál: 1998).

⁷⁶ Nejlepší krátký úvod v angličtině Edwin WILLIAMSON, *The Penguin History of Latin America*, London: Penguin, 2009. V češtině srov. Jan KLÍMA, *Dějiny Latinské Ameriky: vývoj oblastí, regionů a států*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

tento papež doslova mluví stejnou řečí jako mnoho teologů osvobození, samozřejmě pomohla. Ale ještě více než společnou španělštinu s nimi sdílí světonázor a zkušenost, která vypovídá o jeho praxi víry. S papežem Františkem se navíc do popředí zájmu dostaly otázky životního prostředí. Ještě před tím nastal obrat k ekologii v teologii osvobození s dílem Leonarda Boffa, a to v devadesátých letech dvacátého a prvním desetiletí jednadvacátého století. Papež František jasně vycházel z Leonarda Boffa a navazoval na něj svými vlastními argumenty v encyklice *Laudato si'* (2015).⁷⁷ *Shalom*, pokoj který dává řád stvoření,⁷⁸ jeho absence tam, kde se páchá násilí na Zemi a projevuje se nespravedlnost vůči chudým, potřeba obnovy a návratu k pokoji, jak se projevují v Ježíšově kázání i činnosti, ústřední postavení Božího království, to vše jsou témata, která najdeme jak u teologů osvobození tak v encyklice.⁷⁹

Obnovení teologie osvobození v době krize ukazuje na její životaschopnost. Aby měla delší budoucnost, musí ale pamatovat na to, že, jak to uvedl Clodovis Boff v jiném článku, „Teologii osvobození je třeba chápat nejen jako samostatnou teologii (*a theology apart*), ale jako součást (*a part*) teologie.“⁸⁰ Úlohou teologie osvobození je být prorockým a snad proto i nutně okrajovým hlasem v širším těle křesťanské teologie. Musí pracovat s výzvou, kterou pojmenoval Clodovis Boff – jak zůstat teologií a potýkat se s problémy, které nejsou v první řadě pouze teologické.⁸¹ Prorocká dimenze teologie osvobození může být rovněž její slabostí.

⁷⁷ Srov. například interview, které Boff poskytl pro *Kölner Stadt-Anzeiger*, <https://www.ksta.de/kultur/leonardo-boff-im-interview--papst-franziskus-ist-einer-von-uns-25372660> [zveřejněno 25. 12. 2016, cit. 11. 6. 2020]. V tomto rozhovoru Boff říká, že „Papež František je jedním z nás“, je teologem osvobození. Sděluje taky, že jej papež požádal o materiál k využití v encyklice.

⁷⁸ K významu *shalom* srov. Tim NOBLE, „Who Do You Say I Am? Recognising and Receiving the Other,“ in *Just Do It?! Recognition and Reception in Ecumenical Relations*, ed. Dagmar Heller – Minna Hietamäki, (Beiheft zur Ökumenischen Rundschau 117), Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2018, s. 357–368.

⁷⁹ Srov. klasickou práci Jon SOBRINO, „Centralidad del Reino de Dios en la Teología de la Liberación,“ in *Mysterium Liberationis: conceptos fundamentales de la teología de la liberación*, sv. 1, ed. Jon Sobrino – Ignacio Ellacuría, San Salvador: UCA Editores, 1992, s. 467–510.

⁸⁰ BOFF, „Retorno à arché da teologia,“ s. 180. Portugalsky: „não como uma teologia à parte, mas como *uma parte* da teologia“, nebo anglicky: „not as a *theology apart* but as *a part* of *theology*“.

⁸¹ Píšu o problémech, které nejsou „pouze“ teologické, protože říct, že sociální a ekonomické problémy nejsou vůbec teologické, by znamenalo popřít, že Bůh je stvořitelem všeho, což je pro teologii neudržitelná pozice. Problém teodiceje zůstává, ale alterna-

Jako proroci v hebrejských Písmech odsuzují způsoby, kterými se Izrael odvrátil od Hospodina, nebo prezentují zobecněné obrazy nového života, který má přijít, tak může teologie osvobození odsuzovat nespravedlnost a často nabízet spíše utopické vize spravedlivé společnosti. Musí ale počítat s tím, že její slabinou bylo a je identifikovat konkrétní kroky, které je třeba podniknout, když dojde na jednání s konkrétními politickými stranami, které nejsou prosté korupce a nespravedlnosti přecházejících do prostředků k dosažení cíle.⁸² Stejně jako mnoho protestních hnutí je teologie osvobození paradoxně silnější a užitečnější, když je obecná situace horší, a je slabší a méně užitečná, když se situace zlepšuje. Své slabiny ale může přinejmenším částečně kompenzovat tím, když rozvine zdatnou teologickou reflexi osvobození politické angažovanosti.

V ideálním světě by teologie osvobození nebyla nutná a teologové osvobození by se mohli radovat, kdyby zjistili, že už nejsou potřeba. Žijeme však ve zraněném světě. Plnost života v Kristu je již přítomná, ale zároveň ještě musí přijít. Svět se proměňuje, a spolu s tím se proměňují i projevy a důsledky hříchu, osobního i strukturálního. Osvobození se týká rovněž obojího, má osobní i strukturální podobu, a obě podoby jsou potřeba k uzdravení světa, k tomu, aby se do světa mohla vrátit Boží vláda, aby se mohly obejmout milosrdenství, láska, spravedlnost a pokoj (srov. Ž 85,11). To je eschatologická vize, na kterou žádná teologie nemůže rezignovat. Teologie osvobození se snažila a snaží zůstat věrná uskutečňování této vize. Je to úkol, který teologie osvobození obdržela a který se stále snaží plnit.

Liberation Theology in Times of Political and Ecclesial Change

Keywords: Latin American Liberation Theology; Clodovis Boff; Pope Francis; Brazil; Politics and Theology

Abstract: This article examines how Latin American liberation theology has changed in the past decade. It begins with a major challenge posed to liberation theology by Clodovis Boff,

---

tivou by bylo předpokládat, že jsou oblasti lidské existence, které nemají co do činění s Bohem.

⁸² Kromě Brazílie by byla zřejmým příkladem situace v Nikaragui. Prezident Daniel Ortega byl původně prosazován teologií osvobození poté, co svrhl Somozovu diktaturu. Ale v posledních letech se v podstatě změnil na diktátora, který násilně potlačuje protesty proti svému režimu.

an important author on methodology in liberation theology. The article then examines how liberation theologians at the time and since have responded to the challenge of making liberation theology more theological. They have done this against a backdrop of two events that have had a positive impact on liberation theology's standing. The first negative event is the worsening political and economic situation that has highlighted liberation theology's commitment to the poor. The second positive occurrence was the election of Pope Francis, whose language is full of the terminology used by liberation theologians. The effect of these developments is followed through a brief study of three major Latin American theological congresses.

doc. Tim Noble, PhD.
Ekumenický institut
ETF UK
Černá 9
115 55 Praha 1
tim@etf.cuni.cz